

Куцевич М.П.,
канд. юрид. наук, доцент кафедри
кримінального права та кримінології Київського
національного університету імені Тараса Шевченка

**ЗАРОДЖЕННЯ ІНСТИТУТУ ТРУДОВИХ ПРАВ
ПРАЦІВНИКА НА ТЕРЕНАХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ ТА
ЗАСОБІВ ЇХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ**

У статті досліджено аспекти зародження інституту трудових прав працівника на теренах сучасної України та засобів їх кримінально-правового захисту. Автором визначено особливості даного етапу та розкрито його сутність і зміст.

Ключові слова: трудові права, працівник, кримінально-правовий захист, роботодавець, кримінальне право.

В статье исследованы аспекты зарождения института трудовых прав работника на территории современной Украины и средств их уголовно-правовой защиты. Автором определены особенности данного этапа и раскрыто его сущность и содержание.

Ключевые слова: трудовые права, работник, уголовно-правовая защита, работодатель, уголовное право.

In the article examined aspects of the germination of the institute of labor rights in the territory of modern Ukraine and their means of criminal legal protection. The author of the peculiarities of this stage and revealed its essence and content.

Keywords: labor rights, employee, criminal legal protection, employer, criminal law.

Постановка проблеми. Історія є відображенням суспільного життя людей у відповідні часові проміжки. Суспільні правовідносини характеризуються тим, що перебувають у стані постійного розвитку і вдосконалення. Їх

генезис зумовлений різноманітними чинниками, які варіюються від впливу соціально-економічного становища держави у відповідні історичні періоди до психологічного ставлення людей до того чи іншого суспільного явища. Будь-які історичні дослідження направлені на виявлення найбільш істотних для певного періоду чинників впливу на суспільство, а також на простежування тенденцій до розвитку певного суспільно-правового інституту або явища.

Виклад основного матеріалу. Трудова діяльність є одним з найбільш давніх видів суспільної діяльності людей, яка розвивалася протягом практично усього розвитку людини і зумовлена її появою. Упродовж відповідних історичних проміжків, трудова діяльність набувала різних форм – від рабства до сучасного її вигляду. Як і будь-яка сфера суспільного життя, трудова діяльність вимагала нормативно-правової регламентації. Протягом усієї історії, на законодавчому рівні закріплювалися права, свободи та гарантії працівників, які забезпечували їх захист та гарантували нормальне виконання своїх трудо-правових обов'язків.

Найбільш суворими засобами захисту трудових прав працівників є кримінально-правові, які також пройшли через широку історію свого становлення та розвитку. Формування усієї системи національного кримінального законодавства здійснювалося з метою захисту держави у цілому, кожного суспільно-правового інституту й безпосередньо суб'єктивних прав, свобод та законних інтересів людини та громадянина.

У зв'язку з активізацією процесів реформування національного законодавства в сфері праці, важливо переглянути етап зародження трудових прав працівників, а також механізмів їх кримінально-правового захисту задля формування уявлення про тенденцію їх еволюції, а також виділення перспектив подальшого їх розвитку та удосконалення.

Українське кримінальне право «виростало» із звичаю та практики правового вирішення конфліктів. Зразки найдавніших кримінально-правових норм предків сучасних українців можна знайти в текстах русько-візантійських договорів X століття, які

дають уявлення про кримінально-правове регулювання в епоху до «Руської правди». Тогочасне кримінальне право мало виражений релігійний характер: злочин вважався різновидом гріха, а покарання священним обов'язком племені. Згодом кримінальні норми запозичувалися Руссю із візантійських правових збірників (головним чином, «Закон соудний людьмъ» та «Книга законнія»), зміст яких певним впливом позначається на розвитку киево-руського законодавства. Зокрема, норми, що містяться у першому документі свідчать про нього як про кодекс кримінального права, з характерною особливою суворістю кримінальної репресії. Кримінально-правові норми продукувалися в ході законодавчої діяльності київських князів (княжі та церковні устави) також значною мірою під впливом візантійської правової традиції та місцевих звичаєво-правових норм. У сучасній науці історії держави і права України утвердилася думка про те, що в цілому розвиток права на Русі здійснювався у напрямку створення норм, які поширювали чи змінювали звичаєві традиції і за своєю формою мало чим від них відрізнялися. Яскравий приклад цьому – «Руська правда» [1, с. 3-4]. Як можна побачити, на початку становлення України відбувається нормативно-правове закріплення звичаєвого права. Поступово виникала необхідність легалізації звичаїв та природних прав людей, що мало своїм результатом створення «Руської правди», яка містила в собі як трудо-правові, так і кримінально-правові норми, що визначали права тогочасних працівників та встановлювали засоби кримінально-правової охорони останніх.

Найдавніша пам'ятка законодавства «Руська Правда», що діяла на території сучасної України, ще у XI ст. вперше стала гарантом певного соціального забезпечення та законодавчо закріпила порядок і оплату праці певних верств населення, а саме князівським слугам, що здійснювали виконання судових функцій та чиновникам [2, с. 127], що завідували «срубкою городов» — городникам й так само мостникам за будівництво та лагодження мостів. Статті 59 та 60 Пространної Правди [3, с. 68] або ж відповідна ст. 55 [4, с. 13] (на відміну від інших, які тільки встановлювали розмір винагороди за працю), хоч і стосувалися

лише закупів, можна вважати першими витокami саме кримінальної відповідальності за невиклату заробітної плати, передбаченою ст. 175 Кримінального кодексу України. «Руська Правда» не тільки вперше законодавчо закріпила обов'язковість виплат за певну роботу, адже, важливо, що в той час було панівним саме натуральне господарство [5, с. 7], але й вперше встановила кримінальну відповідальність за таку невиклату [6, с. 89-90]. Київська Русь була достатньо сформованою державою, яка піклувалася про своїх громадян, встановлюючи правове регулювання найважливіших сфер суспільного життя і, забезпечуючи при цьому, задоволення їх прав, свобод та законних інтересів. Встановленні в «Руській Правді» першооснови трудових прав стосовно оплати праці, а також безпосередньо закріплені покарання за невиклату заробітної плати є яскравим прикладом створення демократичних основ на теренах України.

Упродовж окресленого історичного періоду, на території України діяла широка кількість нормативно-правових актів, які так чи інакше регламентували трудові права працівників і закріплювали основні кримінально-правові засоби їх захисту. До них належали: Судебник 1497 р. [7, с. 1-520], Судебник 1550 р. [7, с. 1-520], Акти місцевого управління «Стоглав» [7, с. 1-520], Акти Земських зборів [8, с. 1-512], Законодавство про правовий статус населення, Законодавство про державний лад, Цивільне законодавство (Соборне укладення 1649 р.) [9, с. 1-512]. Зазначені нормативно-правові акти були направлені на максимальне досягнення всіх найважливіших сфер суспільних правовідносин, які існували на той час, у тому числі й трудові правовідносини. А. П. Ткач вказує, що взагалі, з XIV по XVIII ст. у праві України діяла велика кількість джерел, які мали різне походження, неоднакову форму і відрізнялися різним змістом та історичним значенням [2, с. 23]. Така розгалуженість та безсистемність була характерна для більшості тогочасних держав, які тільки починали здійснювати заходи щодо утворення нормативно-правової бази, яка б регламентувала всі суспільні правовідносини.

В. К. Матвійчук вказує, що з кінця XVIII ст. Україна стала звичайною провінцією Російської царської імперії [10, с. 62]. У зв'язку з цим, на теренах нашої держави поширювалося централізоване правове регулювання трудових правовідносин, широке закріпачення селян та фактично тотальне нівелювання трудових прав людини і громадянина. Як зазначає більшість дослідників, сама галузь трудового права на території України почала зароджуватися в капіталістичний період, коли через скасування кріпацтва в 1861 році та появу перших фабрик великого поширення почала набувати праця найманих робітників, а також виникла необхідність врегулювання їх відносин із наймачами. Саме в той період трудові відносини регулювалися фактично нормами цивільного права [11, с. 61]. Трудове право, як самостійна галузь права та законодавства загалом розпочинає шлях свого розвитку після Французької революції 1848 року, яка мала своїм наслідком проголошення принципу свободи праці.

К. Л. Томашевський вказує, що виникнення так званого «фабричного» («робочого», «соціального») законодавства зазвичай зв'язується з XIX століттям. Фабричне законодавство являє собою результат становлення і розвитку капіталістичних відносин в суспільстві або іншими словами - певні поступки «праці» з боку «капіталу». Але якщо на Заході робоче законодавство стало формуватися в основному, завдяки активній діяльності профспілок, то в Російській імперії, а разом з нею і в білоруських губерніях - під впливом хаотичного страйкового руху, загрози, яка походить від соціалістичної ідеології і радикальних політичних поглядів. Перші закони, спрямовані на захист трудових прав найманих працівників, були прийняті в зарубіжних державах на початку XIX століття [12, с. 24]. Вже на початку становлення трудового законодавства, зокрема й становлення трудових прав працівників здійснюються розробка й прийняття нормативно-правових актів, які були покликані забезпечувати захист трудових прав працівників й створення можливості для їх належної реалізації.

С. В. Венедіктов зазначає: «Вітчизняне дореволюційне цивільне законодавство було побудоване на римській

класифікації договорів. Так, договір location conduction operarum був закріплений у Цивільному уложенні як договір про особистий найм, згідно з яким одна особа набуває за винагороду право тимчасового користування послугами іншої особи» [13, с. 16]. Вже на той момент відбувається поступове формування сучасних трудових правовідносин. Між роботодавцями та працівниками укладалася угода про працю, яка, на той час, регламентувалася нормами цивільного законодавства й закріплювала трудові права та обов'язки як працівника, так і роботодавця.

Цікавою є думка радянського вченого професора В. М. Догадова, який у «Нарисах трудового права» обґрунтовує появу в дореволюційний період нормативних актів, що регулюють трудові відносини таким чином: «Поява законів про працю в капіталістичних країнах пояснюється прагненням буржуазії вчасно зробленими вчинками заспокоїти робочий клас, призупинити бурхливе зростання робочого руху, що загрожує самому існуванню капіталістичного устрою. Таким чином, буржуазія створює трудове право у своїх класових інтересах із метою самозахисту в боротьбі з пролетаріатом. У цьому сенсі трудове право – таке ж класове буржуазне право, як і інші галузі права (кримінальне, цивільне, торговельне і т.д.). Буржуазне трудове право відрізняється своїм компромісним, половинчастим характером. Буржуазна законодавча влада під час видання законів про охорону праці обмежується уступками, мінімально необхідними за такого співвідношення сил у класовій боротьбі. Але і ці мінімальні поступки буржуазія намагається за можливості знешкодити шляхом штучного редагування законодавчих норм. Нерідко під зовнішнім виглядом поступків робочому класу вводяться положення, які на ділі призводять до ще більшої експлуатації робочого класу» [14, с. 10–11]. З цього виходить, що у передреволюційний період відбувається поступовий занепад трудового законодавства, в контексті становлення та розвитку трудових прав працівників і здійснюється переоформлення експлуатації працівників – з кріпацтва на більш демократичну форму праці, яка, однак, характеризувалася нівелюванням трудових прав працівників.

М. І. Миронов зазначає, що головним нормативним актом, що регулює трудові відносини в дореволюційній Росії, став Закон від 3 червня 1886 г. «Про найм робітників і правила нагляду за фабричними заводами». Даний Закон зберіг свою актуальність і в даний час. Ним встановлено правило, згідно з яким «господар з найняв повинен обходитися справедливо і лагідно, вимагати від них тільки роботи, обумовленої за договором, або тієї, для якої найм учинений, платити їм точно і містити справно». Закон різко обмежував підстави припинення трудових відносин. До їх числа були віднесені зухвальство, погане поводження і хвороба працівника. Працівник, який не отримав протягом місяця заробітну плату, мав право відповідно до ст. 13 Закону вимагати в судовому порядку розірвання укладеного з ним договору. Якщо при розгляді скарги працівника суд встановлював, що дійсно мала місце затримка заробітної плати, то працівникові присуджувалося додаткову винагороду в розмірі його двомісячного заробітку [15, с. 17]. Як можна констатувати, вже на той момент формуються засоби захисту трудових прав працівника, які є аналогічними цивільно-правовим та трудо-правовим, що мають місце в наш час. Можливість розірвання трудового договору за ініціативою працівника, у зв'язку з невилпатою заробітної плати можна вважати першоосновою правового регулювання порушення трудового права працівника на оплату праці.

Висновки. Отже, специфіка даного етапу зародження трудових прав й системи їх кримінально-правової охорони полягають в прийнятті основ правового регулювання трудових прав працівників, які забезпечували надання їм права на належну й гідну винагороду та інших. Окрім того, в цей час приймаються правові норми, що гарантували кримінально-правовий захист трудових прав працівників від невилпати заробітної плати тощо. Стаття 13 Закону «Про найм робітників і правила нагляду за фабричними заводами» передбачала надання працівникам можливості припинити трудові правовідносини, у зв'язку з невилпатою заробітної плати, ще й отримати компенсацію за завдану шкоду.

Література:

1. Терлюк І. Я. Огляд історії кримінального права України. Навчальний посібник.- Львів: Ліга-Прес, 2007. – 92 с.
2. Ткач А.П. Історія кодифікації дореволюційного права України. — К. : Вид-во Київського ун-ту, 1968. — 170 с.
3. Российское законодательство X-XX веков. — В 9-ти т. — Т.1. Законодательство Древней Руси. — М. : Юрид. лит. — 1984. — 432 с.
4. Калачов Н. Текст Русской Правды на основании четырех списков разных редакций / Н. Калачов. — 4-е изд., без изм. — СПб. : Тип. М.М. Стасюлевича, 1889. — VI. — 51 с.
5. Кухта Б. Л. З історії української політичної думки: Навчальний посібник. — К. : Генеза, 1994. — 368 с.
6. Олейнічук О. М. Генезис тисячолітньої історії витоків кримінальної відповідальності за невивплату заробітної плати на території сучасної України / О. М. Олейнічук // Юридична наука. - 2013. - № 2. - С. 86-94.
7. Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. — Т. 2. Законодательство периода и укрепления Русского централизованного государства. — М. : Юрид. лит., 1985. — 520 с
8. Российское законодательство X-XX веков. — В 9-ти томах. — Т.3 : Акты Земских соборов. — М. : Юрид. лит., 1985. — 512 с.
9. Российское законодательство X-XX веков. — В 9-ти томах. — Т.4: Законодательство периода становления абсолютизма. — М. : Юрид. лит., 1986. — 512 с.
10. Матвійчук В.К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження). — К. : Азимут- Україна, 2005. — 464 с.
11. Кисельова О. І., Семенова А. В. Історичні передумови формування сучасного трудового законодавства та його відповідність сучасному рівню розвитку трудових відносин в Україні / О. І. Кисельова, А. В. Семенова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского Серия «Юридические науки». – 2014. Том 27 (66). – № 4. – С. 60-67.
12. Томашевский, К. Л. Очерки трудового права (История, философия, проблемы систем и источников) / К. Л. Томашевский; науч. ред. О. С. Курылева — Минск : «Изд. центр БГУ», 2009. — 335 с.
13. Венедіктов С.В. Правове регулювання трудових відносин: вітчизняний і зарубіжний досвід / С.В. Венедіктов. — К. : Алерта. — 2012. — 368 с.

14. Догадов В. М. Очерки трудового права : [учеб. пособ.] / В.М. Догадов. – Л. : Прибой, 1927. – 163 с
15. Миронов В. И. Трудовое право России М:"Управление персоналом", 2005 - 866 с.

УДК 343.8

Муравйов К.В.,
канд. юрид. наук, доцент,
завідувач кафедри фінансового та банківського права
Інституту права імені князя Володимира Великого
Міжрегіональної Академії управління персоналом

РОЗВИТОК ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ВИКОНАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПОКАРАНЬ В УКРАЇНІ У ХХ-ХХІ СТОЛІТТІ

У статті, на основі аналізу наукових поглядів вчених, досліджено яким чином проходив розвиток державної політики у сфері виконання кримінальних покарань в Україні у ХХ-ХХІ столітті. Доведено, що становлення та розвиток державної політики у сфері виконання кримінальних покарань не є вичерпаним процесом, оскільки людство постійно розвивається та, відповідно, змінюються пріоритети як суспільства і держави, так і кожної окремої людини та громадянина.

Ключові слова: державна політика, виконання кримінальних покарань, Кримінальний кодекс України.

В статье, на основе анализа научных взглядов ученых, исследовано каким образом проходило развитие государственной политики в сфере исполнения уголовных наказаний в Украине в ХХ-ХХІ веке. Доказано, что становление и развитие государственной политики в сфере исполнения уголовных наказаний не является исчерпанным процессом,